

Szörényi László

PERZSÁUL A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

Anvarí (kb. 1126–1189) a Szeldzsuk-kor egyik legnagyobb perzsa udvari költője rendkívül finoman megalkotott ghazaljaiban legtöbbször igen kemény pesszimizmusról és kérlelhetetlen társadalomkritikáról ad tanúbizonyságot. Egy ízben például így bélyegzi szemtelen koldusnak a tartomány legfőbb urát, azaz a kormányzót:

Mondta egy fénylő-eszűnek, mondta egy tán együgyű:
„Tudd, a kormányzónk mi: nem más, kapzsi koldus, szemtelen.”
Szólt amaz: „Hogy volna koldus? Kalpagának gombja csak
Száz olyanak, mint mi, sokszáz évre szóló élelem!”
„Jaj, szegény – így szólt a válasz –, tévedésed éppen ez!
Köntös, éték nála, mit vélsz, honnan oly töméntelen?
Tudd: a nyakláncán a gyöngyök – gyermekemnek könnyei;
Nem rubint – árváitoknak vére csillog fényesen
Fönt a nyergén; nincs pohár víz, mit ne tőlünk kérne ő.
Kenyerünkéből teste, húsa csontja, vizsgál, teljesen.
Hívd tizednek, hívd harácsnak: tudd, a kérés – koldulás.
Egy igazság mondja ezt, hívd tíz néven vagy száz néven.
Az, ki kér, az koldul, így van, s kéregessen bárki is,
Salamon vagy Qárun, egy csak: koldus, és más semmisem.”

(ANVARI: *Mondta egy fénylő-eszűnek*. Ford. Devecseri Gábor. In: *Klasszikus perzsa költők*. Szerk. SIMON Róbert. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 145. p.)

Minden mai perzsa olvasó felismerheti Szimin Behbaháni *A szenvedő ige* című versének ősmintáját, hiszen a költő alkotásmódjának lényeges része a klasszikus allúziók állandó beépítése a saját, hangsúlyozottan mai és köznap helyzeteket tematizáló költeményeibe, azért, hogy a transztextuális játék állandósuljon, és a múlt tekintélye így hitelesítse és gazdagítsa a jelent. (Lásd: Szimin BEHBAHÁNI: *A szenvedő ige*. Ford. Szöcs Géza. In: Uő.: *Elhagyott szentély*. Magyar PEN Club – Pluralica Alapítvány, Budapest, 2013.)

Korábban egymásról jóformán semmit sem tudó kultúrák hirtelen, robbanásszerű egymásra ismerése az egyik legizgalmasabb tüneménye az összehasonlító irodalomtörténetnek. Feltétlenül ilyen pillanat volt a XVIII. században báró Reviczky Károly Imre (1736–1793) kis latin értekezése: *Specimen Poeseos Persicae*. A tudós magyar arisztokrata, aki egyébként osztrák diplomata volt, 1771-ben adta ki eredetiben és saját latin fordításában Háfiz 16 ghazalját, írt hozzá egy hallatlanul gazdag és szellemes bevezetést a perzsa költészetéről általában, továbbá a török Szúdi XVI. századi kommentárja alapján gazdag filológiai és költészeti magyarázattal látta el. Osztatlan sikert aratott egész Nyugat-Európában, hamar lefordították angolra, majd németre is. (A mű részleges magyar fordítása: *A perzsa költészet kistükre, avagy Samsz Ad-dín Muhammad tizenhat ghazalja*. Ford.:

Petneházi Gábor és Nagyillés János. In: *Magyarországi gondolkodók 18. század, Bölcsészettudományok I.*, vál.szerk.: Tüskés Gábor, (Magyar remekírók), Budapest, Kortárs Könyvkiadó, 2010, 497-514, 945-948. Tudjuk, hogy a későbbi nagy orientalista William Jonest mintegy tanítványaként ő vezette be a perzsa ismeretekbe; később azután az egész felfedezés érdemét magának Jonesnak tulajdonították. (Vö.: KÉPES Géza: *Háfiz és Csokonai*, Fil.Közl. 1964, 397-405 és SZAUDER József: *Csokonai poétikájához*, In: *Mesterség és alkotás*, Szerk.: Mezei Márta, Wéber Antal, Bp. 1972. 66-102.; továbbá BÁN Imre: *Csokonai világirodalmi távlatai*, Studia Litteraria XXIV., Debrecen, 1986, 7-48., kül. 33-34.) Mindenesetre Goethe *Nyugat-keleti dívánja* nem jöhetett volna létre a Háfiz költészetében koncentrálódó és megragadható keleti másság–azonosság, hit és szkepszis, élet- és halálvágy, dicsőségszomj és nihil-sóvárgás sajátos együttese nélkül, amelyet Reviczky zseniális könyvecskéje egyszerre csak felkínált az európai irodalomnak, mégpedig archaikusabb és igazabbnak tűnő formában, mint amit akár a korban újraértelmezett Anakreón, akár a Herder által újralfelfedezett Jacob Balde, a neolatin jezsuita költő nyújthatott. Ami pedig Magyarországot illeti: egyszerre csak felragyoghatott Csokonai teljességgel rendhagyó és ezerszínű költészete, amelyben a neolatin jezsuita Attila-eposz (Répszeli László) hatása testvériesen összesimult Metastasio áriáival és Háfiz verseivel. Jellemző a kor magyarországi perzsa divatjára, hogy Vizer Ádám – professzor a nagyszombati egyetemen, majd később Budán – Szádi verseivel példálózik, amikor bibliai hermeneutikára tanítja a kispapokat (VIZER Ádám: *Hermeneutica sacra Novi Testamenti*, Pest, 1796.); Kármán pedig Leila és Medzsun regényét fordítja, szintén Szádiból, az első magyar, nőknek szánt folyóirat, az *Uránia* számára (SZÖRÉNYI László: *Kármán és Sza'di*, ItK, 1972., 626., Vö.: SZILÁGYI Márton: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen, 1998, 244.); a tihanyi bencés monostor könyvtárában egy időben még megvolt a leghíresebb Indiában kiadott perzsa költői értelmező szótár: a *Haft qulzum*. (A mű 1822-es kiadását reprintelték 2015-ben.) Vámbéry Ármin fiatakorában mint nevelő azért tanult meg olaszul, hogy udvarolhasson az általa megszeretett grófkisasszonynak; később viszont azért tanult meg perzsául, hogy kellő szeretettel udvarolhasson az általa megismerni kívánt közép-ázsiai kultúráknak, amelyek valamennyien perzsa gyökerűek voltak. (Mindezt *Küzdelmeim* című önéletrajzából tudhatjuk meg.) És gondoljunk Kégl Sándorra, a XX. század eleji magyar iranistára, aki talán a legmélyebben hatolt be a perzsa misztikus költészet rejtelmeibe, amit ráadásul meg is akart ismertetni a művelt magyar olvasóközönséggel. (Vö.: *Szenâji és a perzsa vallásos költészet. Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya Köréből* 18/9, 1904; *Dselâl ed-Dîn Rûmî négysoros versei* (Székfoglaló) *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya Köréből*, 19/10, 1907.)

Sajnos ezúttal nincs terünk hosszabb fejtegetésre, a kedves olvasó rengeteg adatot találhat még Simon Róbert tanulmányában (*A klasszikus perzsa költészet születése és alakulása*), amely bevezető az általa szerkesztett antológiához (*Perzsa költők antológiája*, Budapest Magyar Könyvklub, 2002). Kivételt kell azonban tennünk néhány szerzővel, de főleg Arany Jánossal kapcsolatban. Arany legelőször egy igen terjedelmes és alapos, német nyelvű, a különböző orientális költészeteket ismertető antológiában találkozott perzsa költőkkel. Azután megszerezte magának az első teljes német nyelvű fordítást, (Adolf Friedrich von Schack gróf művét: *Heldensagen des Firdusi*, 1851). Mindenesetre 1854-ben már úgy ír a *Sáhnâme* szerzőjéről, mint aki számára akkor a legfontosabb költő és mintegy Héraklész-ként vezérli őt az ismeretlen, a Gibraltári-szoroson túl elterülő világóceán megismerésében. (Lásd levelét Tisza Domokoshoz, 1854. január 21-éről,

ARANY János *levelezése* (1852-1856), sajtó alá rendezte: Sáfrán Györgyi [Arany János Összes Művei XVI. Levelezés II.], Budapest, Akadémiai K., 1982, 384.) Tudjuk, hogy mindenesetre a *Sáhnáme* kompozíciója bátorította abban, hogy a klasszikus homéroszi szabályokat félretéve több nemzedék életének időtartamára tágítsa ki az Irán–Turán szembenállás mintájára fölépített örök harcot, a hunok és a germánok, illetve utódaik között; ám sajnos a *Csaba-trilógia* egészében sosem készülhetett el. Egy véletlenül fennmaradt kézirat lapja tanúskodik arról, hogy hozzáfogott – mégpedig nagy-nagy odaadással – a *Sáhnáme* fordításához. Később megszerezte Jules Mohl perzsa-francia kétnyelvű kiadásának köteteit is, még a perzsa nyelv tanulása is belekezdett. (*Le livre des rois*, par Abou'lkasim Firdousi I-VI., Párizs, 1838-1868.) Azután gondoljunk csak a *Toldi szerelmének* prágai epizódjára; korábban még túl mesésnek, azaz saját céljaira felhasználhatatlannak ítélte ezt az epizódot, azután pedig micsoda remek mesét konstruált belőle! Hiszen Lajos és Toldi között úgy osztja meg a *Sáhnáme* Bézsan és Manézse történetét elmesélő epizódjában szereplő Rusztem szerepét, hogy Lajos király találja ki a kereskedelmi karavánnak álcázott had-becsempészt Prágába, Toldi pedig buzogányával ott dolgozza meg a helyi erőket, hogy attól is koldulnak Lajos és Toldi Arany koncepciója szerint ellentétes, de elválaszthatatlan ikrek; Rusztemről pedig tudjuk, hogy Szondi maga volt ő... (Vesd össze még: KÉPES Géza: *Arany északi és keleti kapcsolatai*, In: Uő.: *Az idő körvonalai*, Budapest, Magvető, 1976.)

Nem csak a nagyepika izgatta azonban Aranyt a perzsa költészetből: teljességgel magáévá tudta tenni – Csokonai székszisénél sokkal keserűbben – a perzsa líra rezignációját is:

Az élet mint tivornya

Ez az élet egy tivornya:
Inni kell, ha rád jön sorja,
Az örömből, búbánatból,
Karcos borból, kéj-zamatból.

Inni hosszút és körömré,
Kedvet búra, bút örömré;
Sok megissza vad-őszintén:
Egy-kettő vigyázva, mint én.

Kivel egykor én mulattam,
Többnyire már pad alatt van:
Én, ki a mámort kerültem,
Helyt maradék, hol leültem.

De ha végignézek romján:
Oly sivár, dúlt e tivornyám!
Mért nem ittam úgy, hogy jó-rég
Én is a pad alatt volnék?...

(1878. március 23.)

Omar Khajjám pedig így ír:

Mondják: Ha iszol pokolra jutsz – mást ne remélj!
Ez szófia szó: Igazsághoz fel sosem ér.
Ha a szeretők és borivók elkárhoznak:
Holnap már pusztá lesz a menny, mint a tenyér.

(Perzsa költők antológiája. 130.)

Arany pedig – érezhetjük – még ennél a búsvidorságnál is keserűbb, mintha inkább Abú Szaidra hajazna:

Könyvből kitöröljék, mit e kéz rája vetett,
Égből ledobálják, mit e kéz égbe emelt,
Minden butaság volt, mit eszem csak kiagyalt,
Lám, semmire teszem fel egész életemet.

(Perzsa költők antológiája. 123.)

De egyes motívumok egybecsengésénél, amelyet az újabb kutatások állandóan új találatokkal gazdagíthatnak, sokkal fontosabbnak látszik, hogy Arany János a perzsáktól eltanulta a hagyományos műfaji keretek fellazításának és az egyes műfajok egybejátsztatásának nem könnyű tudományát. Elég azokra a körülírásokra gondolni, amelyekkel akár ő maga, akár a későbbi kritikusok jelölték az ő verseit: „elegico-óda”; „ódához emelt dal”; „humoros elégia” stb... Ady, amikor éppen ütni akart egyet Aranyon – ezt később aztán alaposan megbánta (*Strófák Buda haláláról*, 1911) – akkor azzal vádolta, hogy minden epikuma, balladája mögött valamifajta rejtett elégikus személyiség lappang, amelyet Arany azonban titkolni akar! (Ma tán úgy gondoljuk, hogy ez érdem, nem hiba.)

Ady nem csupán Aranyt akarta sértegetni, hanem egyszer Kosztolányit is. Ezért Desiré legelső kötetét (*Négy fal között*) a legnagyobb perzsa-magyar költő művének nyilvánította. Pedig akkor hol volt még Kosztolányi a *Halotti beszéd*től, amelyet nyugodt lélekkel elvállalhatna Háfiz is!

Megint ugranunk kell egyet a legutóbbi évtizedekre. Több mint harminc évvel halála után Hajnóczy Péterről elmondhatjuk, hogy mint sok más téren, a kisregény műfajában is úttörő volt; *A halál kilovagol Perzsiából* és annyi más írása mögött ott sejlik egyik fő ihletője, Szádeq Hedájat, a sok évre Indiába emigrált, majd végül Franciaországba költözött és ott az önkéntes halált választó író és irodalomtörténész, aki *A vak bagoly* című, Hajnóczy által imádott regényében a perzsa költészet pesszimizmusát sikerrel ötvözte az európai expresszionizmus képalkotásával.

Szabó Lőrinc háromszor írta újra Omar Khajjám-fordítását, egyre csiszolván és alakítván Fitzgerald angol fordításán, amelyet alapul vett, s egyre inkább közelítvén saját, sőt legsajátabb költői hitvallásához. Az Eötvös-kollégista tudós költő és irodalomtörténész Képes Géza ezek után mégis mert az újrafordításra vállalkozni, immár az eredetiből, ám – ha ezeket olvassuk – folyamatosan úgy érezzük, hogy igazságtalan verseny alakul ki a két költő-fordító között. Ezt Képes Géza is érezhette, hiszen egész életművének csúcsa (nem csak a költőié) az ő Háfiz-fordítása,

amelyet régebben sokan tudtunk kívülről. Ám ez nem elég, a magyar és a perzsa költői génusz talán leginkább Weöres Sándor azon fordításaiban találkozott, amelyet a két nagy misztikusból, Rúmból és Dzsámiból készített. Ám ez olyan elemzést kívánna, amely meghaladja e röpke esszé kereteit.

Még egy fiatal költőt kellene említenünk: Halasi Zoltánnak volt bátorsága – igaz, hogy már edzve magát előzőleg Goethe *Dívánjának* fordításával – Szabó Lőrinc és Képes Géza után újra nekiveselkedni Omar Khajjám fordításának, nem is eredmény nélkül, mert hiszen meg tudott valamit éreztetni a korabeli költői kánont is lábbal taposó Omar Khajjám merészségeiből, akit éppen ezért az iráni irodalmi tudat csak az Európában aratott siker hatására tudott nemcsak tudósként, hanem költőként is elfogadni.

Hogy adhat a gaznak annyi jót, Ég, kereked:
fürdőt, fogadót meg malmot oszt szét kereked.
míg éhezik s zálogházba járkal az igaz?
Szarunk ilyen égre! Ejtjük, rossz Gép, kereked!

(Perzsa költők antológiája. 135.)

Aranyt és legkedvesebb tanítványát, Szilády Áront, akire kötelező feladatként hagyta a *Sáhnáme* továbbfordítását, nyilván vonzotta a makacs és elpusztulni csak azért sem hajlandó, tehát mintegy Attila-maradék Csaba-népeként viselkedő perzsák hagyományörzése.

Janus Pannoniust pedig, ha egy kicsit később él és megismertkedhetett volna a perzsa költészettel, csodálkozó és boldog felkiáltásokra készíthette volna a klasszikus udvari költészet minden tulajdonsága, amelyet ő is gyakorolt csodagyermek és csodafiú neolatin költőként. Először is: a perzsa költészet csodája mint nemzeti közösségteremtő erő egy idegen kihívásra adott válasz: ez az idegen – az arab – ráadásul elpusztította a régi iráni birodalmat és fokozatosan rákényszerítette a maga vallását az iráni nemzetre. Vesd össze a pogány hunok – keresztény magyarok ellentétét; ráadásul ezen keresztény magyarokat a művelt Nyugat továbbra is előszeretettel tekinti pogány barbároknak. Janus ezt úgy hidalja át, hogy mikor a művelt olasz osztálytárs az ő anyját barbár medveasszonynak titulálja, akkor ő a derék osztálytárs mamáját „művelt farkasnőnek”. Ő persze nem tehet arról, hogy a latinban ez a szó egyúttal örömlányt is jelent, sőt egykor „örömasszonyt” is jelentett, aki a Rómát alapító ikerpárt szoptatta. Másodszor: az egész perzsa klasszikus költészet a minél gazdagabb és sűrűbb célzásrendszerre épül, amelyet az elmúlt korok nagy költői legfontosabb műveire vonatkoztatva – de emellett akár tudományos vagy teológiai művekre – rejt el a szerző saját szövegébe, s ezek az elődök lehetnek arabok vagy perzsák, de sokszor arab fordításból megismert görögök is! A neolatin költészet ugyanígy dolgozik. Harmadszor: alapvető követelmény a félelmetesen nagy és folyamatosan bővülő memória, amelyet azután a hálás utókor kommentárok tucatjaival próbál legalább részben feltárni. Janusról tudjuk, hogy naponta akár ezer sort is képes volt megtanulni és egy életre megjegyezni. Tizenhat éves korától kezdve bármely feladott témára tudott rögtönözni, és utána végleges, leírható formában át is adni költeményeket. Végül: mindezen bravúros és páratlan technikát egy itáliai udvar szolgálatában tanulta meg, azért, hogy egy másik, hazai udvar szolgálatában kamatoztathassa majd Ferrarában és Padovában szerzett tudását. Mint tudjuk, minden perzsa költő kötődött valamilyen módon az udvarhoz – kivéve a szúfik egy részét –,

és valódi nagyságuk és egyediségük ezzel a kötöttséggel együtt és részben ennek ellenére tudott kibontakozni. Janus például azért tanulta meg a horoszkópvers készítését, hogy csillaghívó uralkodójának segíthessen; de ha ezt nem tudja, akkor sosem írja meg a halálfélelem és az életszeretet kettős szólamát mozartian kicsengető, *Saját lelkéhez (Ad animam suam)* címzett elégiáját. Nem hiba tehát Szimin Behbaháninak Janus Pannonius-díjat adni.